

Libros e lecturas do clero rural en Tabeirós-Terra de Montes durante o século XIX

María Jesusa Fernández Bascuas

A Ofelia Rey Castelao, polos seus sabios consellos

O clero rural na comarca de Tabeirós-Terra de Montes durante o século XIX, vese profundamente afectado polas transformacións propias dunha época en continuo cambio, no eido económico, social, político, cultural...

Neste ambiente de renovación constante exerceron o seu ministerio homes de diversa procedencia xeográfica e dispar posición social que se enfrontaron a un mundo onde unha porcentaxe alta dos seus moradores carecían, xeralmente, dunha cultura elemental coa que comprender por si mesmos as claves dos acontecementos que estaban a suceder.

A educación /cultura era un ben escaso no rural desta comarca e a escolarización insuficiente, de aí a gran transcendencia das ensinanzas que transmitía unha das persoas máis instruída da parroquia, o cura, ó que se recurría el multitude de ocasións e que ademais dispoñía do púlpito para “educar” cristianamente ós feligreses que acudían puntual e asiduamente ós oficios relixiosos.

Podémonos preguntar ¿Cales eran es lecturas dun cura de aldea durante o século XIX? Imos intentar responder examinando vinte-

ún inventarios “post mortem” do Arquivo do Xulgado da Estrada, repartidos entre 1803 e 1907, este último un pouco extemporáneo pero incluído pola súa riqueza e interese.

A fonte básica, polo tanto, son os inventarios xudiciais “post mortem” levados a cabo sobre os bens privativos dos curas, presbíteros e capeláns no momento do seu pasamento que fan unha revisión completa do patrimonio do finado; sen embargo neste traballo ímonos limitar á análise das bibliotecas e libros que atesouraban ó longo da súa vida e que, na meirande parte dos casos, se dispersaba a súa morte.

Tamén serviron de apoio documentos do Arquivo Diocesano de Santiago referentes á provisión de curatos, formación de clérigos, libros de fábrica, etc.

En canto á disposición da información, preséntase agrupada por materias con perfís abertos divididas en:

- Teoloxía (dentro da que se distinguiu: mística, moral, escolástica e ascética).
- Doctrina.
- Liturxia/Regras.
- Biblia/Comentarios Biblia.
- Predicación
- Haxiografía
- Concilios/Pastorais.
- Gramática/Literatura.
- Dereito Canónico.
- Dereito Civil.
- Historia Eclesiástica.
- Historia.
- Pensamento.
- Filosofía.
- Clásicos.
- Ciencia
- Varios

E outras materias que pola súa aparición ocasional só se mencionan puntualmente no lugar que aparecen.

Tamén se fai un epígrafe con libros sen clasificar para que quede constancia da súa existencia pero que non puideron ser encasillados nos grupos antes mencionados porque a información que se aporta é insuficiente para determinar exactamente a materia da que tratan.

A interpretación que se dá está limitada polos datos que en cada caso suministra o documento orixinal, variando moito duns inventarios a outros; case sempre están incompletos, o autor e o título rara vez se transcriben literalmente, resultando ás veces moi difícil de descifrar debido á falta de formación das persoas encargadas de realizar os recontos; nada se indica sobre editorial, lugar de edición ou ano da mesma, e tampouco sobre o modo de adquisición.

Con carácter complementario tócanse outros aspectos cando temos constancia deles, tales como o formato (folio, en oitavo, en cuarto), o tipo de encadernación (pergameo, pasta, rústica), o estado de conservación (bo uso, vello, vellísimo, “derrotado”), e tamén o destino que ten despois da almoneda cando esta se realiza ou se deixa constancia dos adquirintes.

Unha visión de conxunto

Os libros que aquí se relacionan son na súa totalidade propiedade privada do cura que os vai xuntando ó longo da súa vida e van con el de destino en destino, debendo distinguilos dos que son patrimonio da parroquia, compostos, fundamentalmente, por liturxia, e sobre todo polos libros de fábrica, sacramentos, cofradías, etc., que permanecen sempre nela.

O primeiro que chama a atención é que na case totalidade dos inventarios aparecen libros, eso sí dentro dun repertorio moi amplo tanto en calidade coma en cantidade de obras, e cun denominador común, os temas relacionados directamente co seu ministerio: teoloxía, liturxia, doutrina, haxiografía, e máis esporadicamente ciencia, historia, literatura, clásicos...

O libros pasan dun dono a outro; mercados nas librerías, nas almonedas ou herdados, perduran moitos anos ata acabar “derrotados”, faltos de páxinas, dispersándose as coleccións, das que van quedando tomos soltos.

A valoración económica da biblioteca é baixa se a comparamos co resto dos enseres que se poñen á venda, e en ocasións son das poucas cousas que quedan sen adquirir unha vez rematadas as poxas.

Nunha primeira aproximación parece que a riqueza do curato non está directamente relacionada coa diversidade e calidade da biblioteca, senón máis ben co gusto pola lectura e cultura do seu posuidor.

Por último, quero indicar que nestas bibliotecas hai dous tipos de libros: os de lectura propia (literatura, viaxes, pensamento...), e os que se usan no labor diario: liturxia, predicación, doutrina, que aparecen máis deteriorados.

As bibliotecas

As bibliotecas que se estudaron son, por orde cronolóxico, as correspondentes ós curas das seguintes parroquias:

Rubín/Lamas, 1803; Ouzande, 1828; Quireza (Xurisdicción de Montes), 1831; San Xurxo de Veá/Sta. Mariña de Frades, 1832; Pedre (Xurisdicción de Montes), 1832; Nigoi, 1833; Moreira, 1835; Quintillán (Forcarei), 1839; Rubín/Lamas, 1839; Rubín/Lamas, 1846; Pardesoá (Forcarei), 1847; Riveira, 1847; Figueroa (Cerdedo); 1848, Remesar/Riobó; 1852, Berres, 1862; Matalobos, 1864 e Arnois, 1907.

Outros inventarios estudados corresponden a:

D. Silvestre Monteagudo, vicario de Cora, 1849; D. Ramón Llanos, da Algaria en Guimarei, 1843 e D. Juan Liñares Bello, presbítero en Tabeirós, 1868.

O 76% atópanse no segundo cuarto do século XIX, entre 1828 e 1852.

Pasamos agora a examinar polo miúdo cada unha das bibliotecas inventariadas.

1. Rubín – Lamas, 1803

D. Francisco Rodal y Martínez finou en novembro de 1803, levaba destinado nesta parroquia desde 1785.

Entre as súas pertencencias atópanse 26 obras repartidas en 36 tomos; conta coas lecturas de rigor, destacando a teoloxía que supón case a metade do total (46,1%) na que podemos destacar obras coma *Medula de la Teología*, *El Cura Instruido*, e por suposto Larraga, un clásico deste tempo; completan a biblioteca a predicación con Sermóns, Pláticas, e tamén doutrina, textos da Biblia e haxiografía.

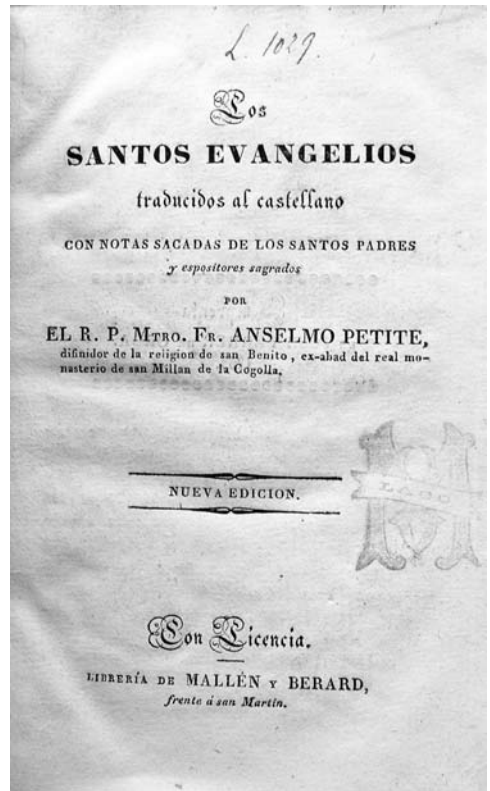
Fóra deste terreo só un libro de vocabulario e dous exemplares de cociña.

Nada se indica sobre o aspecto externo das obras.

2. Ouzande

O cura D. José Aguayo, morre en marzo 1828, contaba na súa biblioteca nese intre con 66 títulos repartidos en 100 tomos, predominando o libro único sobre a obra en varios tomos; a máis numerosa destas últimas era a “*Teoloxía*” de Cliquet, que se repartía en cinco volumes.

Destaca especialmente a teoloxía á que corresponde o 41% do total dos títulos e a mesma porcentaxe de tomos, e dentro desta

ocupa un lugar moi destacado a mística que supón o 24% do total; tamén a Moral con obras coma *Summa Moral* de Pacheco e, en menor medida, a Escolástica.

Entre predicación, liturxia e doutrina acadan o 30% dos títulos e o 34% dos tomos; estes temas están relacionados co exercicio diario da súa profesión, entre os que podemos destacar os *Sermóns* do padre Vieira, ó que poderíamos engadir a Biblia que está representada por dous exemplares.

O 20% que resta repártese case a partes iguais entre haxiografía, dereito canónico, gramática, clásicos, pensamento, historia..., restando un 4,5 % sen clasificar.

Unha biblioteca ampla en comparación coas outras estudadas e que se axusta ó esperado, en consonancia coa formación que recibiu este crego, non manifestando inclinación hacia temas alleos ó seu cometido. Poucas inquedanzas pola literatura, historia ou ciencia.

En canto ó formato dos libros, que se indica case na metade dos casos, predomina o de un cuarto (27%), seguido dun oitavo e medio plego, co 10% cada un e tres de formato moi pequeno que denominan nas fontes “tomitos”. O material co que están encadernados case non se menciona.

Nalgún caso indícase que están vellos por seren libros de uso cotiá na liturxia e predicación como *Despertador Cristiano*, *Breviarios* e *Diurnos*.

Na almoneda celebrada só existe constancia da adquisición dun Breviario.

3. Quireza

D. Martín García Obelleiro, cura de San Bartolomé de Quireza (Xurisdición de Montes), morre en agosto de 1831 dunha idade avanzada (uns 70 anos).

Deixa unha biblioteca de 26 títulos repartidos en 33 tomos, predominando claramente as obras nun só volume.

A temática é a de sempre, dividida en dous bloques: a teloxía que acada o 46%, na que podemos destacar autores como Santo Tomás de Aquino, Larraga co seu *Prontuario de la Teología Moral*; tamén a *Teología Moral* de Cunillat, etc.

Outro gran bloque está formado polas obras de predicación que supoñen o 30% co *Sermón de la Circuncisión*, *Semana de Cuaresma*, as *Platicas Doctrinales* de Echávez, liturxia, e Biblia.

Só un libro de Gramática, o de Calepino de Salas, escapa da temática religiosa.

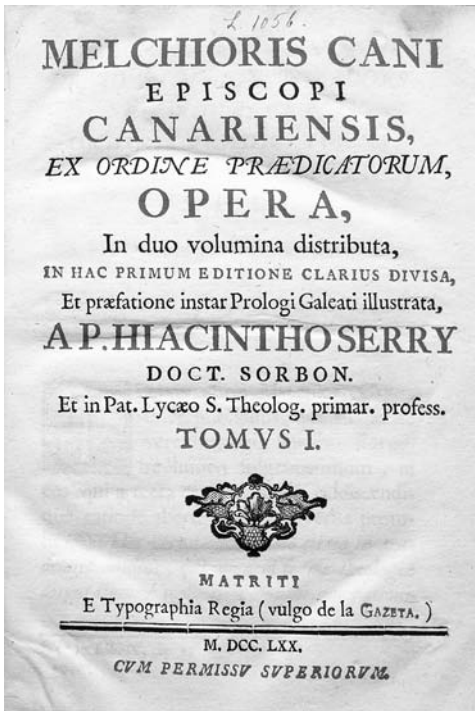
A encadenación predominante é o pergameo, (58%) sendo moito máis escasos os de rústica e pasta. Nada se indica do formato, pero sí é moi curiosa a forma de explicar o estado de conservación, utilizando os seguintes termos: “usado” (4%), “medio uso” (4%), “viejo” (38%) e “viejísimo” (19%). Como se pode observar os libros están en mal estado froito do paso do tempo e uso, sobre todo os de pergameo.

Foron tasados en 145 reais, e vendidos en 90. “los puxó D. Francisco Paredes, de Quireza en 90 rs., y por no haber sujeto que quiera hacer a ellos postura y atendiendo a que su conservación en depósito es dificultosa y que cada vez se arruinan más se le dejaron en la cantidad de 90 reales”

Fai unha aclaración indicando que non pode ter máis xoias nin alfaias na súa casa porque no ano 1809 foi quemada a rectoral polas tropas francesas con tódalas súas riquezas, mobles e efectos nela existentes, e que dende aquela época case sempre estivo enfermo, empeñado coa Real Facenda e varios acreedores e hostigado con apremios.

4. *VealFrades*

D. José Benito Villaverde, cura de San Xurxo de Veal e o seu anexo de Santa María de Frades finou en xaneiro de 1832, anteriormente estivo en San Vicente de Armeá, provincia de Betanzos, levaba en Veal uns tres anos. Deixa unha biblioteca semellante ás que atopamos por estas datas noutros lugares.

Contén 24 títulos repartidos en 34 tomos, dos que case o 80% son obras nun só tomo.

En canto ás materias, un 25% dos títulos e 37,5% dos volumes, corresponden á teoloxía, como a *Luz de Verdades Católica*; outra vez encontramos a Larraga co seu *Pronuario de Teología Moral*, entre outros.

A predicación ocupa un lugar destacado (16,6% títos) e (23,5% vols), podendo sa-lientar *El Año Predicable* do Padre Pedro Sánchez, *El despertador Cristiano*, ou *Santoral de varios Sermones de Santos*

de D. José de Barcia y Zambrana, bispo de Cádiz.

Despois está a liturxia onde, entre outras, aparecen o *Ceremonial de las misas solemnes* de Andrés Bartolomé Olalla, os textos da Biblia con obras coma *Los Santos Evangelios* traducidos polo Pai Anselmo Petite ou *As Epistolas de San Pablo* traducidas por D. Francisco Jiménez.

A doutrina representa un 12,5% de títulos e 17,5% dos volumes, con obras do Padre Calatayud; o *Directorio de la doctrina cristiana* de José Ortiz Cantero ou o *Catecismo Católico* de Pedro López, bispo de Calahorra.

Fóra deste ámbito o diccionario de Antonio de Nebrija, (gramática), e o primeiro tomo do *Anales del Reino de Galicia*, pechan o repertorio.

Nada podemos comentar sobre formato, encadernación ou estado por non constar na fonte.

5. *Pedre*

D. Juan Carlos Gil, cura de Pedre, (Xurisdición de Montes) morre en 1832.

Deixa unha biblioteca máis ben pequena, 20 títulos repartidos en 55 volumes, onde predominan as obras en varios tomos (55%) anque coa temática xa coñecida de teoloxía (45%) repartida case a parte iguais entre:

- ▮ Mística co *Tesouro* de Requejo, *Diferencia entre lo temporal y lo eterno...*
- ▮ Escolástica con Aguilar, Melchor Cano, etc.
- ▮ Moral coa *Teologia Moral* de Reinfestuel, entre outros.

Despois un *Breviario*, comentarios da Biblia (*Salmanticenses*), e a haxiografía que co *Año Cristiano* de Castellot e as adicións de Croiset representa un 20% dos títulos e un 38% dos volumes, como obras predominantes.

Fóra do mencionado, só un tomo de cirurxía e outro de pensamento.

No aspecto externo predominan a encadernación en rústica (40%) e pasta coa mesma porcentaxe, contado un só exemplar con pergameo, isto significa que se trataba de libros económicos, sen luxos; nada se indica do formato nin do estado de conservación.

Tasou os libros D. Francisco de la Cruz y Mourelle, abade e cura de San Juan de Cerdedo.

Sabemos pola almoneda que quedaron sen vender un 35%, e os que foron adquiridos pasaron a mans de clérigos do entorno na súa maioría: cura de Castro, de Tomonde, de S.Isidro de Montes e de Cerdedo (que fora o tasador). O resto, a particulares tamén desa zoa.

6. *Nigoi 1833*

D. José Novoa, cura parróco de Santa Mariña de Nigoi, finou en decembro de 1833, procedía do Deza.

A súa biblioteca contiña 21 títulos repartidos en 40 tomos.

Atopámonos cunha repetición do visto noutros inventarios. Empezamos pola teoloxía que ocupa un 35% do total co *Tesouro* de Requejo, *A luz de Verdades Católicas* ou o *Fuero de Conciencia*, como bloque máis importante.

Na liturxia, só un Breviario; na Doctrina, un catecismo Romano, unha Biblia e un só título de haxiografía: *Sobre la venida de Santiago Apostol a España*.

Unhas *Constituciones sinodales*, un exemplar de Dereito Romano e outro de filosofía.

No pensamento, *Teatro crítico universal* de Feijoo, incompleta.

En literatura, *Don Quijote*, e *Emblemas* de Alceato en artes.

En canto ó aspecto externo, só nalgúns casos se cita que é de pergameo ou pasta e noutras que está vello (un 30%).

Na almoneda vendéronse tódalas obras agás as *Constituciones Sinodales*; os demáis foron adquiridos coma sempre por persoas do entorno: 8 obras por D. Juan Porto, cura ecónomo de Nigoí; 3 por D. Tomás Tarrío, de Vinseiro; un D. José Teijeiro de A Somoza, outro D. Agustín Caramés de Tabeirós, etc.

7. Moreira

D. Joaquín Ballesteros Maceira, Cura de San Miguel de Moreira, procedía da parroquia de Loimil, e finou en xuño de 1835.

A súa biblioteca estaba composta por 40 títulos divididos en 67 tomos.

A novidade que presenta é que xunto ós temas xá clásicos aparece un número de obras bastante elevado de temática científica.

Coma sempre, a teoloxía ocupa un espacio importante pois representa en torno ó 30% tanto de títulos como de volumes, destacando *A vida devota* de San Francisco de Sales, os *Ejercicios de Perfección y virtudes cristianas* do Pai Alonso Rodríguez; tampouco faltan obras de Busembiam, Larraga, Echave ou Señeri, estes últimos autores en teoloxía moral.

Á liturxia están dedicadas tres obras: un *Breviario* ó que se engaden *El por qué de las Ceremonias*, de Antonio Lovera e *El repertorio de los Tiempos*, de Jerónimo de Chaves.

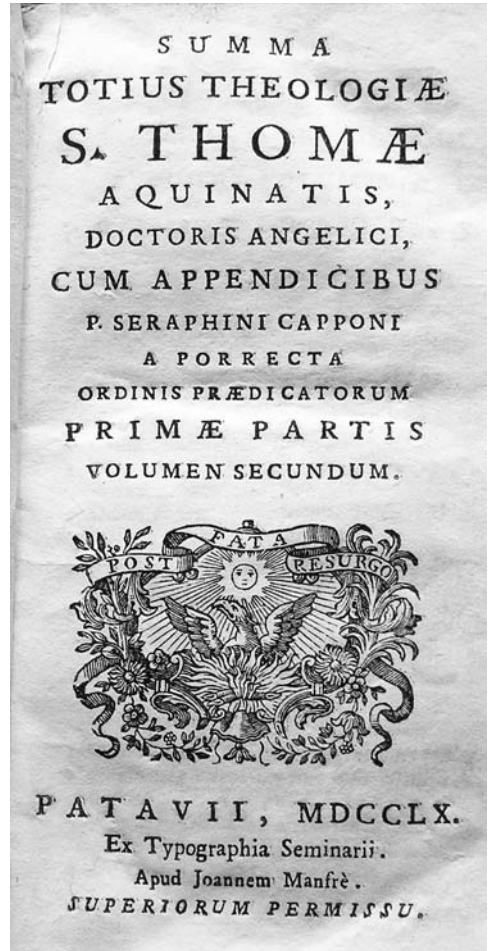
De predicación só una obra, *El Año predicable* de Sánchez Ruiz; outra de haxiografía, *Año Cristiano: con sus pláticas dominicales*, en 18 tomos.

A historia eclesiástica conta con dous títulos, *Historia de los siglos cristianos* e *Árbol cronológico de la provincia de Santiago*.

A Gramática e literatura acadan o 10% do total e cabe destacar *El arte de hablar bien francés* e *Arte poética española* de Juan Díaz Rengifo.

De pensamento, unha única obra, *Ilustración Apolo-gética* de Frei Benito Feijoo.

Por último, a gran diferenza reside no gran número de obras de ciencia, o 35% superando á teoloxía, con temas variados como *Plaza universal de todas las ciencias* de Cristóbal Suárez Figueroa, *Tratado de la defensa de las plazas* de M. Bazán, *Aguas termales*, *Anatomía completa del hombre*, *Litología* de José Vicente del Olmo, *Historia de los animales más recibidos en el uso de la medicina*, *Medios para desenfec-cionar el aire*, de Antonio de la Cruz, *Historia universal de las fuentes*

minerales de España de Bedoya y Paredes, *Elementos físicos*, de Pedro Muessembruech, ou *Tratado de las fuentes intermitentes*.

As inquietudes culturais deste cura teñen horizontes máis amplos; diversos aspectos da ciencia estaban nas páxinas destes libros, nas lecturas cotiás mezcladas coas propias da súa dedicación profesional, anque sen profundizar en ningún deles.

En canto a aspectos externos, coñecemos o material de tódalas encadernacións que son nun 70% de pergameo, nun 27,5% de pasta en un 2,5% en rústica. Vemos que o pergameo sobresa, isto indica encadernacións de calidade e duradeiras.

Predominan os libros de formato de un cuarto (50%), despois os de un oitavo co 27,5% e o menos representado é o formato grande, folio, en só dúas obras.

Entendemos que o estado de conservación debe ser aceptable pois unicamente nun caso se di que está vello, non facendo comentarios ó respecto dos demais.

8. Quintillán

D. Francisco Antonio Boullosa, cura de San Pedro de Quintillán e de Pereira (Forcarei), morre en maio de 1839, e dentro das perencias que se inventarían, atópanse 18 títulos repartidos en 26 volumes.

Os temas son os xa coñecidos, repartíndose por iguais partes a liturxia que supón o 22%, onde non faltan *Breviarios* e sobre todo os Cadernos dos oficios de Samana Santa, Nadal..., e a teoloxía con idéntica porcentaxe (*Pasillo místico*, *Diferencia entre lo temporal y lo eterno*). Escasa a representación de predicación, doutrina, vidas de santos e concilios (*Pastoral de Benedicto XIV*).

Noutros aspectos destacan un *Diccionario de la lengua castellana*, un *Tratado de Cirugia* e outros de pensamento.

Predominan os volumes de pequeno formato (un cuarto) que representan máis da metade e os de oitavo (16%); no tipo de encadernación o 22% está en pergameo e o 33% en pasta.

Non existen datos sobre o seu destino, salvo o *Diccionario* que se sabe que o mercou un veciño de Beariz.

9. Rubín – Lamas 1839

En 1838 morre D. Juan de Sanjuas, párroco de Rubín e Lamas deixando unha biblioteca máis pobre cá de o seu predecesor, D. Francisco Rodal, con 17 títulos en 42 volumes.

Ningunha obra sae do que é materia do seu ministerio; versan sobre teoloxía moral, destacando o *Prontuario de la Teología Moral* de Larraga, teoloxía escolástica coa *Summa teológica* de Santo Tomás de Aquino; tamén atopamos liturxia cun *Breviario de 1777 e outro de 1785*.

As obras adicadas á predicación supoñen case un cuarto do total, ás que se unen comentarios da Biblia ou haxiografía (*Flos Sanctorum*).

O material de encadernación dominante é o pergameo e nalgúns faise referencia a que está vello.

Na subasta foron adquiridos todos por poucas persoas, entre elas D. Andrés Bouzón, D. Luis Vilariño e D. José Rodríguez

10. Rubín – Lamas 1846

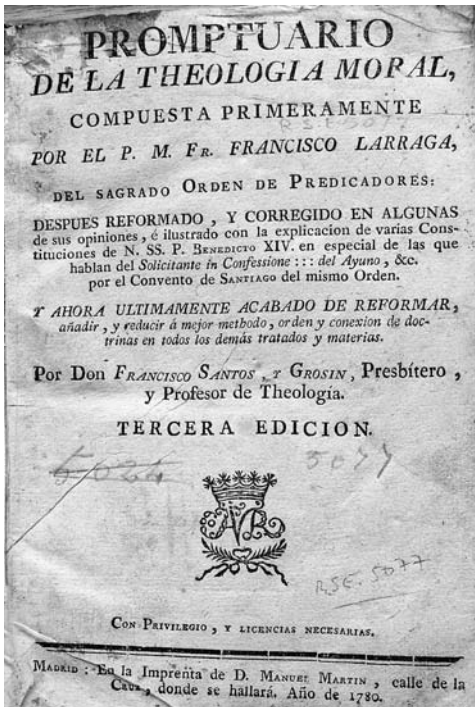
D. Zacarías Romero y Vélez, morreu en setembro de 1846.

Ten unha biblioteca cunha cantidade de libros similar ás demais: 26 títulos en 71 tomos.

Polo que atingue a temática, presenta diferencias con respecto a outros inventarios; en primeiro lugar, case non existe teoloxía, só dúas obras.

A Liturxia conta con catro títulos cos temas de costume, breviario, oficios e oracións; a isto engádese o *Catecismo histórico* do Abate Fleuri e dez tomos do *Año Cristiano* como única obra de haxiografía.

A historia abarca case o 31%, repartida a partes iguais entre a eclesiástica e a civil, da primeira destacan a *Historia Eclesiástica* de Fábega en 9 tomos e o *Compendio de la Historia Eclesiástica*, 10 volumes en francés; na historia civil unha *Historia Antigua de los Egipcios* dos que ten 3 tomos salteados da colección, unha *Historia Universal* e dúas obras máis en francés.

De Dereito canónico, unha obra, e outra de romano. Tamén unha obra sobre o Concilio de Trento.

De gramática, un título; dúas guías de viaxeiros de 1832 e 1834. Catro obras máis en francés, sobre temática relixiosa completan a biblioteca.

Podemos destacar que un 30% dos títulos e un 40% dos volumes están en francés, idioma que debía coñecer á perfección o noso crego; tamén a temática escapa do esquema tradicional volcándose sobre a historia e deixando nun segundo plano a teoloxía.

Dos aspectos externos tan só sabemos que a metade teñen unha encadernación normal, en pasta.

11. Pardesoa

D. Francisco Ramón Carballido, cura titular da parroquia de Santiago de Pardesoa (Forcarei), Procedía do concello de Gondomar, e morre no 1847; no inventario dase noticia de 18 títulos e 34 volumes que se distribúen en 12 libros únicos e 6 obras en máis de dous tomos.

Son nun 90% textos relacionados coa súa profesión; breviaros, pláticas ou teoloxía moral, con só dúas escepcións, un libro de filosofía e outro de historia, sen ningún título destacable, digamos que era ter o imprescindible.

En canto ós formatos, predomina o de un cuarto (27,7%), e no referente á encadernación, os de pasta (33,3%), polo demais só nun caso se menciona que se encontra o libro en mal estado.

12. Nigoi 1847

D. Juan Antonio Varela morreu na parroquia que rexentaba en febreiro de 1847, no inventario recontáronse 33 títulos repartidos en 80 volumes.

Iniciamos a análise pola teoloxía, que ocupa un 39,4% do total onde podemos destacar a *Teología* de Scotc, o *Tribunal de Confesiones* do Pai Martín Wigandt; Echarri e Larraga tamén está representados na teoloxía moral e Santo Tomás de Aquino na escolástica coa *Summa Teológica* en 18 tomos.

As obras de liturxia representan o 21%, cun Breviario, un diurno do Breviario Romano, os oficios Santos ou as *Ceremonias en castellano* de Eguillet.

Na haxiografía, dúas obras clásicas, *El Año Cristiano* do Pai Croiset, traducido polo Pai Isla en 16 tomos e *El Año Cristiano según las fiesta móviles* do Doctor Castellot en 6 tomos.

Dúas obras sobre concilios e pastorais.

E por último, una obra de gramática, outra de filosofía e outra de ciencia titulada *Elementos de Aritmética, Álgebra y Geometría*, en francés.

Seis títulos sen clasificar, case todos de temática relixiosa.

Conta con tres obras en francés, o que nos fai supoñer que coñecía esta lingua.

Do aspecto externo podemos destacar a alta porcentaxe de obras en pergameo (54,5%), que contrasta coas de pasta (12%), como curiosidade, existe unha con forro de seda e outro en papel azul. O tamaño predominante é un cuarto, seguido do folio e oitavo.

En canto ó uso, en tres casos indícase que están vellos, en dous usados e nun sen forro.

Unicamente sabemos que despois da venda en subasta, unha obra foi adquirida por un veciño de Arca e un Breviario polo cura de Vinseiro.

13. Riveira

D. José Domínguez Mecías, cura de Santa Mariña de Ribeira finou no mes de novembro e 1847, deixando na súa biblioteca 43 título correspondentes a 48 tomos, isto indica un predominio case absoluto das obras nun só tomo.

Presenta unha temática coñecida cunha representación importante da teoloxía que significa o 28% do total, destacando a mística coas obras do Pai Eusebio Merembery, *Diferencia entre lo temporal y lo eterno* ou *Coloquios con Jesucristo* do pai Felipe Moreno Estepar. A teoloxía moral co *Miscelaneo Sacro* de Frai Francisco La Nueva y Siguiero.

Na liturxia non poden faltar os *Breviarios*; en canto á predicación, posuía a *Colección de Platicas doctrinales* de Francisco Leal Gómez e as *Pláticas de Castellot* e na doutrina o *Catecismo* explicado por García Mazo, xunto con *El Labrador Instruído* de Francisco García.

Contaba coa *Biblia* de Scio, e os *Santos Evangelios* traducidos polo Padre Petite.

No referente a vidas de Santos destaca a obra do Pai Francisco Leandro de Granada titulada *Santa Gertrudis*, tamén a *Vida de San Patricio* manuscrita.

Menciónase o tomo segundo da *Colección de bulas de Benedicto XIV* que podemos enmarcar dentro do dereito canónico.

Existen asemade dúas obras de temática relixiosa sen clasificar.

Para rematar, quero indicar que as obras que tratan doutra temática son moi escasas (só representan o 11,5% do total), como o *Guzman de Alfarache*, un *Diccionario* en latín de Nebrija, Calepino de Salas e unha obra de filosofía.

Posuía ademáis algúns mapas.

Nada se apunta sobre o formato dos libros, pero sí sobre o material das súas cubertas que nun 44% son en pasta en un 30% en pergameo.

O seu estado de conservación é malo en xeral xa que no 44% dos casos indícase que esta “viejo” e só nun caso di que é “bueno”.

A pesares do deteriroy das obras, estas foron adquiridas na almoneda, coma sempre por persoas dun entorno xeográfico próximo; 12 mercounas D. José Rivadavia de Calobre, 9 D. Manuel Batallán, 7 D. Antonio María Diéguez, 6 D. Francisco González, 4 D. Antonio Remesar, 2 D. Antonio Rodríguez de Rubín e as dúas restantes D. Andrés Rosende, de Santa María de Oural. Estes libros seguen a ser lidos e perpetuáanse noutros anaqueles a pesares do seu estado.

14. *Figueroa*

D. Diego Rodríguez de Llanos, titular da parroquia de San Martín de Figueroa (Cerdedo) morreu no 1848.

Tiña unha biblioteca moi pequena con só sete títulos e un número de tomos inderterminado (por non indicarse exactamente), senón que dí “varios”, “un mazo”; non fai referencia a libros de teoloxía, predominando a liturxia, predicación e doutrina, entre eles *El labrador Instruído*, de Francisco García, obra financiada polo arcebispo Rajoy para adoctrinar á xente do rural, e despois ten un mazo de silabarios, supoño que destinados á instrución básica.

Nada se indica sobre formato, estado de conservación ou encadernación.

15.-*Remesar/Riobó*

D. Joaquín Barcala, cura destas dúas parroquias, Remesar e o seu anexo Riobó, procedía de Bascuas, (Vila de Cruces), morre en Santiago en 1852. Na súa biblioteca queda unha mostra bastante ampla de libros; son 40 títulos repartidos en 111 volumes, aunque pouco orixinal en canto os seus contidos, pois a teoloxía abarca o 30% do total sobresaíndo a mística, que aporta mais da metade deste

apartado con obras coma as de Fray Luis de Granada en 19 tomos ou o *David perseguido* e *David penitente*, tampoco falta representación da teoloxía moral con obras como a de Larraga, autor bastante extendido entre o clero xa que aparece referenciado en varios lugares.

Conta tamén coa *Biblia de Scio*, 10 volumes en rústica, que é outro clásico das bibliotecas eclesiásticas; varios *Breviarios*, *Diurnos* e obras utilizadas na liturxia cotiá que representan o 17,5% do total; a temática relacionada co seu labor e profesión non se esgota aquí. A haxiografía, con *El Año Cristiano* de Croiset en 18 tomos, concilios, pastorias, doutrina... completan este apartado.

En canto a outras materias só significan o 15% e podemos sinalar a *Gramatica* de Nebrija; un clásico como Ovidio, ou un *Manuscrito de Napoleón*, están nun volume o que baixa notablemente a súa porcentaxe que é do 5,4% no total de tomos contabilizados.

No que a encadernación se refiere, no 35% dos títulos é de pergameo, pero só un 22,5% dos volumes, no 30% de pasta en un 5% en rústica, que sen embargo representa o 25,5% dos volumes. Isto significa que as obras de presentación máis luxosa son dun ou dous tomos, polo xeral, e as obras en varios volumes van con encadernación máis modesta.

Se nos fixamos no tamaño dos libros, nos poucos casos en que se menciona, predomina o formato en oitavo, despois en folio e por último en cuarto.

Como se desprende do ata aquí exposto, estes libros están gastados, en mal estado, quizais froito da peregrinaxe de iren de man en man, pois dende aquí un 55% van a seguir rumbo a outros anaqueles, segundo comprobamos da almoneda celebrada, anque só coñecemos un dos compradores, o cura de San Xulián de Piñeiro que mercou *El Año Cristiano* de Croiset. Sabemos dos que quedaron sen postor e que son o 45% dos títulos pero só o 26% dos volúmenes, isto

significa que interesaron máis obras completas que tomos soltos, e que a temática relixiosa foi máis atractiva có resto das obras.

Tamén hai que resaltar o pouco interese que tiñan para os compradores porque do que quedou sen vender, un 90 % eran libros.

Os tasadores foron dous presbíteros, D. José Martínez, de Loimil e D. Joaquín Paio, de Orazo.

16. Berres

Cando en 1862 morre, D. Juan Crisóstomo Cano, cura de Berres, non se atopan apenas libros entre as súas pertencencias, tan só unha Biblia en latín e castelán, 17 exemplares de *El Año Cristiano*, un libro de *Epístolas Selectas*, unha cartilla vella e despois máis libros rotos, vellos e deteriorados que non servían para poñer á venda.

Sabemos que a Biblia foi adquirida polo cura del San Miguel de Boullosa e os dous seguintes por D. Manuel Vila de Lagartóns.

17. Matalobos

D. Manuel Porto, cura de Matalobos, finou en novembro de 1864.

No inventario posterior recóllense noticias sobre 11 títulos repartidos en 21 tomos.

O pouco que tiña trataba case na metade de teoloxía, onde podemos destacar dez tomos de Santo Tomás de Aquino, obras de teoloxía moral e algunhas de teoloxía mística.

Tamén se menciona un *Breviario* (liturxia), os sermóns de Pacheco, e un catecismo romano.

Fóra desta temática, un clásico, Quinto Curcio, e un compendio de historia de España.

A encadernación é de pergameo nun 30% e de rústica na mesma porcentaxe, non tendo infomación nos outros casos.

Son obras moi usadas, ás veces vellas ou carentes da pasta e páxinas.

18. Arnois

D. Andrés Méndez Osorio, morre en 1907, á idade de 69 anos, era cura ecónomo desta parroquia.

Esta biblioteca queda lixeiramente fóra do ámbito de estudio abarcado, o século XIX, pero incluíuse por dúas razóns:

- Porque os libros que a compoñen son edicións do século XVII, XVIII e XIX na súa totalidade.
- Polo interese que ten en sí en canto que contrasta notablemente coas estudadas ata aquí, tanto pola cantidade de títulos coma pola temática.

Son 183 títulos repartidos en 331 tomos, predominando as obras nun volumene sobre as de varios tomos, deste tipo existen tomos soltos, pero raras veces tódolos números.

Once obras, case todas de dereito (civil ou canónico) como as *Constituciones de Felipe V* e *Extravagantes de Juan XXII*, son edicións entre 1600 e 1613, de tamaño folio predominantemente.

Unha biblioteca polarizada en dúas áreas, a relixión e o dereito, con outras connotacións que iremos relatando.

Iniciamos o repaso desta biblioteca pola teoloxía á que está dedicado o 8,7% do total, destacando *As Obras* de Frei Luis de Granada; *Ejercicio de perfección y virtudes cristianas* de Alfonso Rodríguez,

Coloquios con Jesucristo de Felipe Moreno Estepar, *Preparación para la muerte*, a *Teología Moral* de Larraga, de Charnes, etc.

Cinco obras (2,7%), dedicadas á Biblia e comentarios sobre a mesma, onde non falta *La Santa Biblia. Introducción al Antiguo y Nuevo Testamento* de Escio, *Observaciones sobre las bellezas profético-poéticas de la Sagrada Biblia* de Juan Manuel de Berriozábal ou o *Compendio moral Salmanticense* de Frei Marcos de Santa Teresa.

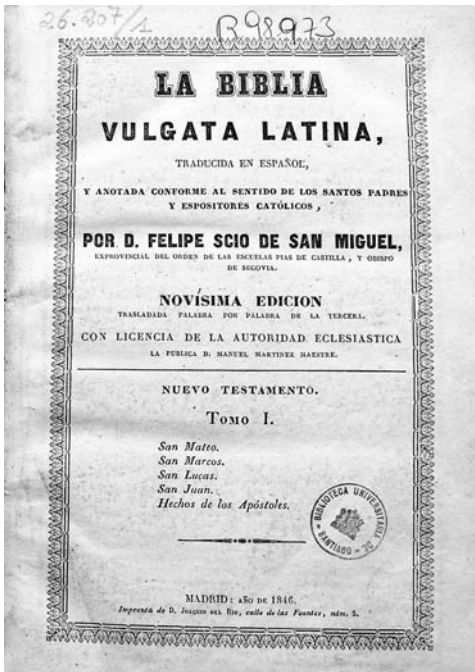
A Liturxia acada o 10,4% con obras como *Rúbricas del Misal* de Gregorio Galindo, *Oficios para a Natividade, Semana Santa, Tódolos Santos, Epifanía, Pentecostés e Corpus*, *Liturgia eclesiástica* de Antonio María Claret e por suposto *Breviarios*. As obras de Predicación andan en torno ó 5% destacando a *Colección de pláticas dominicales* de D. Antonio Claret y Claret

Seis obras de haxiografía cos títulos clásicos como *El Año Cristiano* do Pai Croiset, *Diario Cristiano* e outras como *Vida del Beato Sebastiano de Aparicio* de Mateo Jiménez ou *Vida de la Beata María de Jesús*.

Agora revisemos outras áreas temáticas empezando polo Dereito que abarca case o 20% do total (36 obras) dividido a partes iguais entre o dereito en xeral e o canónico. Neste último destacan o *Derecho Canónico* de Van Espen, as *Decretales de Bonifacio VIII*, *Explicaciones de la Bula de la Santa Cruzada*, *Comentarios de Derecho Canónico* de Carlos Berrardi, *Derecho Canónico* de Teodoro Rupprecht, *Instituciones canónicas* de Joannes Devoti e un folleto sobre *Constituciones del Seminario Conciliar de Santiago*.

En canto ó dereito en xeral existe unha diversidade bastante ampla podendo destacar un *Código Penal de España*, a *Historia del Derecho Romano* de Heinecio, *Derecho Público Universal* de Antonio Santos, *Derecho Práctico y estilos de la Audiencia de Galicia* de Bernardo Herbella ou as *Constituciones de Felipe V y Extravagante de Juan XXII*.

A historia tamén se reparte a partes iguais entre a eclesiástica e a civil (6 obras cada unha); da primeira podemos resaltar títulos como *Historia de la Vida de Pio VII y su pontificado*, de Andrés Borrego, *La*

historia de la Iglesia Cristiana de Hipólito Lereo ou a *Historia eclesiástica* de Félix Amat.

Na historia civil destaca *La Italia Roja* do Vizconde de Arlincon, a *Historia Secreta de la Revolución Francesa* de François Pagués, *El Gobierno de la República Romana*, *Discurso sobre el Diploma de Ramiro I*, *Reducciones del Perú* ou *Historia de la Revolución Romana*, como vemos interé-sase o propietario da biblioteca por temas dispares dende a historia de Roma ata a

Revolución Italiana, francesa ou conquista de América.

Os clásicos teñen unha representación escasa, 2,7%, coas *Obras* de Cicerón en 8 tomos, as *Sátiras* de Petronio en 2 tomos ou unha obras de autores latinos.

A Gramática e literatura aportan o 4% con 3 dicionarios, español-latino, un de alemán e un portátil; tamén unha *Gramática Trilingüe* de P. Gonzalo Corres, un tomo de *Literatura* de Stael Holstam e por último o *Orlando Furioso*; polo tanto, ausencia total da abundante produción literaria española do Século de Ouro e posteriores.

A filosofía, con 8 títulos, entre os que sobresaen os estudos sobre as institucións filosóficas, as de Andrés Guevara y Basozábal, de Francisco Rotenflue, as de Francisco Joaquín e as de Mateo Liveratori.

No pensamento, obras coñecidas como as *Cartas Eruditas y curiosas* de Frei Benito Feijoo y Montenegro e tamén *Ensayo sobre la influencia del luteranismo en la Corte Española*, ou *Independencia cons-*

tante de la Iglesia Hispana y necesidad de un nuevo Concordato de José Romo Judas.

As ciencias tamén presentan unha gran dispersión de temas e pouca profundidade: citaremos algún exemplo como *El Arte de Herrar los caballos* de Laforé, a *Economía Política* de Bautista San Juan, un manuscrito de *Mineraloxia* de Pedro Méndez Auma, *Elementos de Aritmética* de Juan Justo Gracia, *Matemáticas* de Vallejo e un *Manual de Agricultura* de Alejandro Oliven.

Por último algúñas obras de temática variada como unha colección de viaxes en francés, un musical, ou un catálogo de libros latinos.

Un 10% quedaron sen clasificar pero case todas son de temática relixiosa. Unha biblioteca que toca unha boa cantidade de materias pero sen grandes profundizacións nin innovacións, só destaca a preocupación polo dereito xunto cos temas relixiosos e despois unha panorámica xenérica sobre varios temas.

Tamén existe constancia dos inventarios de:

Tabeirós

D. Juan Liñares Bello, Presbitero de Tabeirós, morreu en 1869, nacera no Concello de Ordes; o seu patrimonio era pequeno, a escasísima biblioteca era ademáis moi vella e cos libros en mal estado.

As noticias que o inventario nos refire son de “doce tomos viejos que tratan de diferentes materias” e despois alude a varias cartillas e pedazos de libros.

Cora

D. Silvestre Monteagudo, cura ecónomo de San Miguel de Cora, sabemos que morreu o 16 de setembro de 1849 e que entre as súas pertencias non se dá noticia de libro ningún.

Guimarei

D. Ramón Llanos, capellán da capela da Algaria, cando finou atopábase na Habana.

No seu patrimonio particular non hai libros, pero sí no da Capela, onde existen, entre outras cousas, “Un Misal en buen uso” e un “libro en pergamino de las Constituciones Sinodales”.

Conclusións

Deixouse fóra destas conclusións o inventario de Arnois porque debido a súa envergadura distorsionaría o que era a tónica xeral.

Despois de repasar o legado intelectual destes clérigos reflexado nos libros que se recontaron á súa morte, podemos extraer unha serie de conclusións.

- ▮ Que a materia sobre a que versan é maioritariamente relixiosa, sobre todo a teoloxía (32,5% dos títulos) e aparece en maior ou menor medida en todos, agás Figueroa e Berres. A liturxia (13%), existe en todos (salvo Berres), cos Breviarios como obra principal, a doutrina (8%), tamén é bastante común pois hai algunha obra en tódolos recontos, agás en Quireza, Moreira e Rubín.
- ▮ A Biblia e os seus comentarios aparecen en 10 inventarios con poucos títulos (4,8%), a haxiografía presenta unha porcentaxe similar (20 obras), pero cun número de volumes elevado (116), debido a que se presenta en varios tomos.
- ▮ O Dereito Canónico, Concilios e Historia Eclesiástica non son comúns, aparecen en menos da metade dos casos, con poucos títulos. Os autores favoritos son Larraga, Croiset...
- ▮ Un segundo grupo está formado por obras de gramática/literatura, historia civil, dereito civil, pensamento, filosofía, clásicos e ciencia. A destacar, a falla xeralizada de gusto polos clásicos; só aparecen en tres inventarios.
- ▮ A Historia, pouca e sobre períodos e feitos históricos moi dispares.

▮ A gramática aparece frecuentemente sendo Nebrija o autor que máis se repite, e na literatura non se aprecia unha predilección colectiva salientable.

Aparecen un número importante de títulos en francés pero repartidos entre dous ou tres clérigos, tamén obras en latín que non se puideron cuantificar.

Parece que as bibliotecas máis numerosas (exceptuando Arnois) sitúanse nos anos centrais do século, constatándose unha certa decadencia despois do 1850.

No aspecto externo, a encadernación de pergameo e pasta son as máis utilizadas, e en canto ó formato, o de un cuarto e folio os máis frecuentes.

En xeral, son libros vellos, con moito uso e transferidos en varias ocasións.

Nada sabemos sobre o modo en que chegaron ó seu dono, se mercados nunha librería, herdados, ou ben adquiridos nalgunha almoneda; podemos deducir polo aquí visto que o mercado de segunda man é un modo de conseguir libros no ámbito rural.

Obsérvase un certo contras entre as parroquias onde se efectúan inventarios; aquelas nas que se localizan menos libros serían Cora, sen nada, Berres, Matalobos e Figueroa con moi poucos, fronte a Ouzande, Moreira, Riveira ou Remesar con bibliotecas mellor surtidas.

Nesta aproximación ás bibliotecas do clero rural non foi posible establecer comparacións con outros traballos semellantes para esta época por descoñecer a súa existencia, xa que a bibliografía existente na actualidade, referida fundamentalmente ós séculos XVII e XVIII, apenas fai referencia ás bibliotecas privadas dos curas rurais galegos. Constatamos, por outra parte, a escasa renovación destas bibliotecas, respondendo os seus catálogos a criterios serodios e edicións antigas cun repertorio moi restrinxido de autores.

Nota bene: ó peche da edición deste traballo apareceron novos datos que serán incluídos en vindeiros estudos.

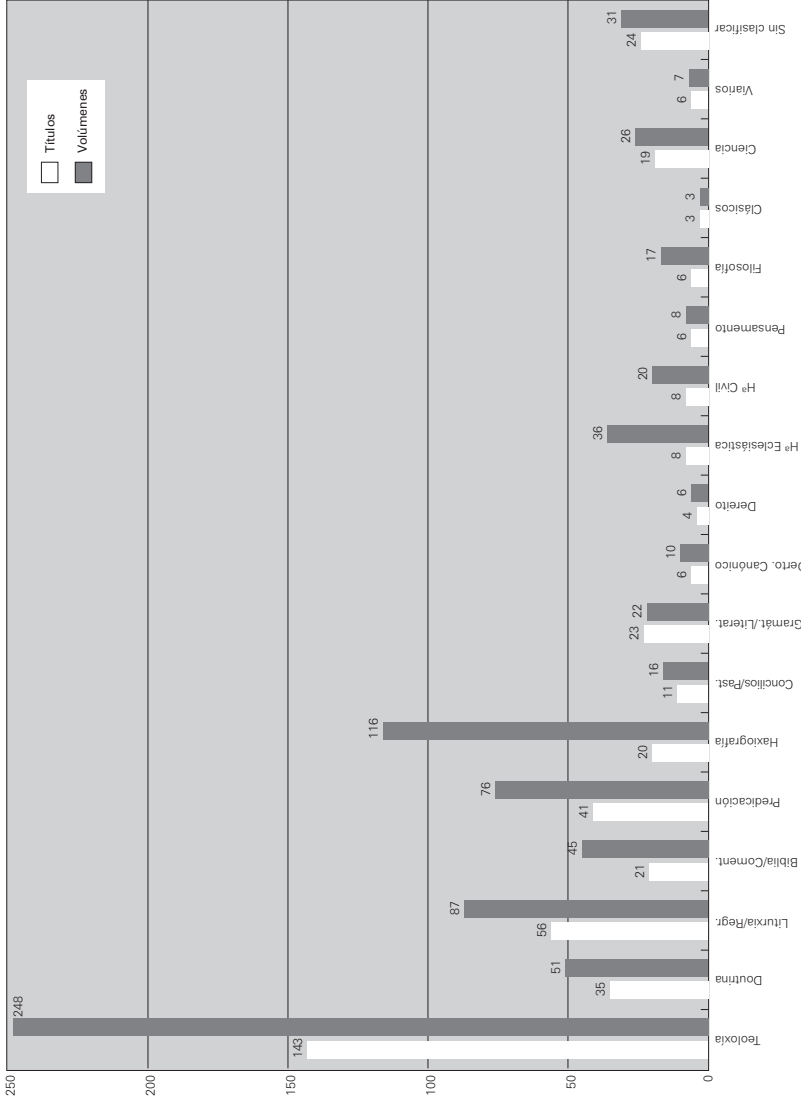
Tamén se percibe que o mercado xerado nas almonedas de libros tiña unha clientela restrinxida a persoas cun certo nivel económico e cultural, salientando os curas, que representan unha porcentaxe importante.

Para rematar, unha curiosidade, revisáronse aproximadamente 623 obras que están divididas en 1155 volumes, en moitos casos números soltos.

Bibliografía

- BARREIRO MALLÓN, B., “Las clases urbanas de Santiago en el siglo XVIII: definición de un estilo de vida y de pensamiento”, en *Historia social de Galicia en sus fuentes y protocolos*, Eiras Roel, Antonio (Coord.). Santiago de Compostela. 1981.
- BURGOS RINCÓN, J., “Los libros privados del clero. La cultura del libro del clero barcelonés en el siglo XVIII”. Barcelona, 1996.
- CABADA CASTRO, MANUEL. “Fondos bibliográficos da biblioteca do poeta Xosé Manuel Cabada Vázquez (1901-1936)”, en *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* nº 3, A Estrada, 2000, paxs. 237-308.
- Catálogo dos libros do fondo antigo da Biblioteca da Universidade de Santiago de Compostela.
- Catálogo Xeral da Biblioteca da Universidade Pontificia de Comillas.
- DUBERT, I., “La vida del clero rural gallego a final del Antiguo Régimen”. Homenaje a José García Oro. Santiago de Compostela, 2002.
- FERNÁNDEZ CASTRO, JUAN ANDRÉS, “Os traballos e os días. Aspectos da vida cotiá no rural estradense do século XIX. Os testemuños de García Barros, Marcial Valladares e Alfredo Vicenti”, en *A Estrada, Miscelánea histórica e cultural*, nº 2, pp. 63-108. A Estrada, 1999.
- Gran Enciclopedia Gallega. Varios Tomos.
- HERRERA PASCUAL, CRISTINA. “Análisis documental y bibliométrico de los libros del Siglo XVI de la Biblioteca de los Obispos (Murcia)”.
- REY CASTELAO, OFELIA. “Libro y lectura en Galicia. Siglos XVI-XIX”. Santiago de Compostela 2003.
- “El Clero urbano compostelano a fines del siglo XVII: mentalidades y hábitos culturales”, en *Historia social de Galicia en sus fuentes y protocolos*. Santiago de Compostela, 1981.
- SOBRADO CORREA, H., “Los Inventarios Post-Mortem como fuente privilegiada para el estudio de la historia de la cultura Material en la Edad Moderna”. *Hispania. Revista Española de Historia*. LXIII/3, nº 215. Madrid, 2003.

Anexo I: Distribución dos libros por materias*

* Non se inclúe Arnois

Anexo II: Cadro-resumo comparativo

	1803		1828		1831		1832		1833		1835		1839		1846		1847		1847		1848		1852		1862		1864		TOTAL							
	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols	Tts.	Vols		Tts.	Vols					
Teoloxía	12	15	27	41	13	17	6	9	8	20	7	8	12	16	4	4	7	17	2	2	3	3	12	13	13	33			5	15	143	248				
Doutrina	3	3	9	13			3	6	1	1	2	10			1	1	1	1			6	6	1	1	3	3	2	3	1	2	2	35	51			
Liturgia/Regras	2	3	6	8	3	3	1	4	1	4	3	4	3	4	5	3	4	7	6	15	3	6	7	12	2	*	7	10			1	1	56	87		
Biblias/Coment.	1	2	2	1	1	2	2	3	1	1					1	5					6	7					4	21	1		1	21	45			
Predicación	4	7	8	18	8	11	4	8	1	1					1	1	2	5	4	10							1	1	3	9		1	1	41	76	
Haxiografía	1	1	1	1	1	1	1	4	21	1	1	1	18	1	1	2	7	10	1	1	3	3	2	16			1	18	1	17		20	116			
Concillos/Pastorais							1	1	1	1	1	1	1	2			1	1			1	1	1	2	5		3	4				11	16			
Gramát./Literat.	2	2	1	1	1	1	1	1	2	2	4	4	2	2	1	1	1	1	1	1	4	4	1	1	1	*	2	2	1	1		23	23			
Dereito Canónico			3	5									1	3			1	1			1	1										6	10			
Dereito							1	2	1	1					1	2											1	1				4	6			
Hª Eclesiástica			1	3						2	2				4	24	1	7														8	36			
Hª Civil	1	1	1	1			1	1							4	14	1	2									1	1			1	1	8	20		
Pensamento	1	1					1	1	1	2	4	1	1	1																			6	8		
Filosofía							1	1		1	6	1	2								1	1	1	1	6							6	17			
Clásicos	1	1																									1	1			1	1	3	3		
Ciencia			1	1			1	1	1	2				14	19	1	2															19	26			
Varios	1	2								1	1				2	2															1	1	6	7		
Sen Clasificar	2	4	3	3						1	1	1	1		4	6	4	4	2	2	4	4	2	4	4			2	5	1	1	24	31			
TOTAL	26	36	66	100	26	33	24	34	20	55	21	40	40	67	18	26	17	42	26	71	18	34	43	48	33	80	7	4*	40	111	5	21	11	21	440	825